

עתיד החינוך ההומניסטי

לרגל פרישתו של פרופ' שמואל שקולניקוב, מרצה לפילוסופיה ולחינוך מהאוניברסיטה העברית, נערך בינואר 2011 יום עיון שעסק בעתיד החינוך ההומניסטי. שלושה אנשי חינוך דיברו, פרופ' שקולניקוב הגיב. אלה עיקרי הדברים.

צילומים: רפי קוזץ

ד"ר יורם הרפז
הוא עורך הד
החינוך ומרצה
במכללות
לחינוך בית ברל
ואלקאסמי

תקיים, יש צורך בשלושה תנאים: תנאי כלכלי: תנאים חומריים המשחררים את האדם ממלחמת הקיום ומאפשרים לו לממש את התשוקה ההומניסטית. כאשר הצרכים הבסיסיים של בני אדם אינם מסופקים, החתירה למימוש עצמי הומניסטי נחלשת, אם לא מתבטלת לגמרי. תנאי חברתי: משטר חברתי ומסגרות חברתיות המאפשרים את החתירה האנושית לערכים של אמת, צדק ויופי וממסדים אותם: משטר דמוקרטי, חברה פתוחה, מוסדות מחקר ואמנות. תנאי תרבותי: אקלים תרבותי המטפח את השיח ההומניסטי וערכיו.

"אקולטורציה". מטרת המשפחה הזאת היא לעצב את אופיים של צעירים ברוח ערכים המכוננים תרבות מועדפת. החינוך ההומני שייך למשפחה שלם כינה "אינדיווידואציה". מטרת המשפחה הזאת לאפשר לאופיו הייחודי של כל ילד להתפתח בדרכו שלו. שתי המשפחות מייצגות הגיונות חינוכיים סותרים שיש ביניהם מתח, אם לא עוינות ממש.

החינוך ההומניסטי הוא צאצא של משפחת האקולטורציה; הוא מבקש לעצב את אופיים של צעירים לאור ערכים המכוננים את התרבות המועדפת – התרבות המערבית.

על פי תפיסתו של החינוך ההומניסטי הקלאסי, הערכים ההומניסטיים אינם מעצבים אנשים יש מאין, אלא מסייעים לטבעם האנושי לצאת מן הכוח אל הפועל, לממש את אידאת האדם הגלומה בהם. המחנך ההומניסטי מייילד באמצעות דיאלוג, החותר להגדרת מהותם של הדברים, את דמות האדם האידאית, האוניברסלית, הגלומה בכל יחיד אמפירי.

במהלך ההיסטוריה עבר החינוך ההומניסטי הקלאסי כמה גלגולים והפך ל"חינוך ליברלי". החינוך הליברלי מבקש לשחרר אנשים מאי-רציונליות, מדרפיות, מרעות קדומות, מבורות, מעדריות, כלומר מטבעם הראשוני הגולמי, בעזרת חתירה לשלושה ערכים או מטא-ערכים – האמיתי, הטוב והיפה – המגולמים בתחומי הרע, ב" Liberal Arts. החינוך הליברלי אינו יודע בוודאות מהם האמת, הטוב והיפה, אך מאמין שאפשר להתקרב אליהם ושעצם השאיפה אליהם מרוממת את רוח האדם.

מהם סיכוייו של החינוך ההומניסטי לליברלי להתקיים בימינו, אפילו כמושא של געגועים בלבד? האם התנאים השוררים כיום מאפשרים את קיומו של הסנטימנט הפרוגרסיבי המזוין את החינוך ההומניסטי לליברלי – סנטימנט אינטלקטואלי, אתי ואסתטי?

כדי שהארוס ההומניסטי לליברלי יתקיים, כדי שהתשוקה להבנה שאינה תלויה בדבר, לחיים הוגנים, לחברה צודקת ולהתנסות בחוויות מורכבות של יופי

תרבות, לאותו מין שגורל בידי החינוך ההומניסטי ועתה הוא מתקשה להתרבות ושרוי בסכנת הכחדה. משפחות, הוא כתב, יוכלו לטייל בשמורות התרבות הללו בסופי שבוע ולראות אנשים קוראים אפלטון ומקשיבים לבאך (כאן עולות על הדעת השמורות המאוד לא בטוחות של "אנשי הספרים" בספר-טרט "פרנהייט 451").

האם מצבו של החינוך ההומניסטי גרוע עד כדי כך? האם מצבו כיום גרוע יותר ממצבו בדורות קודמים? מצבו של החינוך ההומניסטי תמיד היה רע; גם, אולי בעיקר, בגלל החינוך ההומניסטי עצמו. החינוך הרי מופקר על החלומות שיש לאנשים. אנשים מוסרים לחינוך את החלומות שלהם על עצמם – על מי שהם רוצים ולא מצליחים להיות – ואומרים לו: "עשה לנו אנשים כאלה; אנשים שהם אנחנו ללא החסרונות שלנו".

וכיוון שחלומות אינם מתגשמים והחסרונות האנושיים הבסיסיים מסרבים לכל חינוך, אנשים תמיד מאוכזבים מהחינוך, ובעיקר מהחינוך ההומניסטי – כי החינוך ההומניסטי פיתח את החלום החינוכי היומני ביותר, את הדימוי הנשגב ביותר והקשה ביותר להגשמה של "האדם המחונן". חסידי החינוך ההומניסטי שרויים אפוא בקינה מיוחדת, חזקה ומתמשכת יותר, על שקיעתו של החינוך.

ובכל זאת, אף שהקינה על אובדן החינוך ההומניסטי בלתי נמנעת, האם יש לה כיום סיבות טובות משהיו לה בעבר?

לפני שאנסה להשיב על שאלה זו – ואל תצפו לתשובה מניחה את הדעת – כדאי לומר משהו על מהו בכלל חינוך הומניסטי.

נתחיל במה הוא לא: חינוך הומניסטי אינו חינוך הומני – חינוך אישי, רגיש, מכיל, טיפולי, חינוך של "הילד במרכז". אנשים נוטים לבלבל בין שני ה"חינוכים" הללו. כדי להימנע מן הבלבול הזה, נמקם את החינוך ההומניסטי ואת החינוך ההומני במשפחות הטבעיות שלהם. החינוך ההומניסטי שייך למשפחה שצבי לם כינה

יורם הרפז

טוב שיש חינוך הומניסטי

האם לחינוך ההומניסטי יש עתיד? האם יש לו עבר? או שמא תמיד קוננו על אובדן החינוך ההומניסטי? כל תקופה בחינוך, אמר פעם מישהו, מתגעגעת לתקופה שקדמה לה, שאף היא מתגעגעת לתקופה שקדמה לה. חינוך הומניסטי הוא דבר שתמיד מתגעגעים אליו.

אלאן בלום, בספרו "דלדולה של הרוח באמריקה", "מדווח מקו החזית", כלשונו, על הסטודנטים באוניברסיטה שלו החוגגים פתיחות קלת דעת ונבערת של "הכול הולך". הפתיחות הרליטיביסטית הזאת, הוא כותב מבועת, מחסלת את הבסיס שעליו ניצבים החינוך ההומניסטי והתרבות המערבית.

א"ד הירש כתב בספרו Cultural Literacy שבכל פעם שאביו הרוקח ביקש להודיע משהו ללקוחות בית המרקחת שלו הוא היה מצטט שורה ממקור קלאסי כלשהו ותולה על הדלת. שורה מסופוקלס, למשל, רמוזה שיייעדר ליומיים-שלושה עקב מחלה; שורה משקספיר רמוזה שיצא לשעה קלה להביא סחורה. הירש מקונן על אברגן של קהילות התרבות האלה ומנסה לשקם אותן באמצעות "אוריינות תרבותית".

ג'ורג' סטיינר כתב באוטוביוגרפיה שלו "אָראטה" ("טעות דפוס" שהיא גם אלוזיה לאָרטה – "הסגולה הטובה", תכלית החינוך ההומניסטי) שהוא מבקש להשאיר צוואה לדורות הבאים: להתקין שמורות טבע לאנשי

האם התנאים הללו מתקיימים כיום בעוצמה המספיקה לקיומו של חינוך הומניסטי? מבחינת שני התנאים הראשונים – הכלכלי והחברתי – נראה שהם טובים יותר מבעבר. רמת החיים בעולם המערבי עלתה, הדמוקרטיה התבססה ומוסדות התרבות והמחקר משגשגים. מבחינת התנאי השלישי – התרבותי – האקלים קשה, אם לא עוין ממש; וזהו תנאי קריטי, שכן בזמן החופשי שרמת החיים ואיכות החיים מאפשרות, אפשר לעשות קניות במקום לקרוא אפלטון.

...

את האקלים התרבותי של ימינו מעצבת קואליציה של פוסטמודרניזם וקפיטליזם. הפוסטמודרניזם מטיל ספק בערכים של החינוך ההומניסטי ליברלי ועושה מהאמת, מהטוב ומהיפה פרספקטיבות שרירותיות ומרושעות – נקודות מבט שמטרתן לרכא מיעוטים בשם ערכים אוניברסליים כביכול ("אנחנו", מכריזים הפוסטמודרניסטים, "חושפים את האחרים של כל האידאות הגדולות"). ערכי הקפיטליזם מעודדים התעשרות של יחידים ותאגידים בתנאים של "תחרות חופשית" שבה רק החזקים שורדים.

הקואליציה החזקה הזאת (אפשר לדבר על אנורקסיה רוחנית של הפוסטמודרניזם ובולימיה חומרנית של הקפיטליזם התומכות זו בזו) דחקה את החינוך ההומניסטי ליברלי למגננה, אם לא למלחמת קיום ממש. החינוך ההומניסטי איבד את ההקשר התרבותי שבו הוא יכול לפעול ביעילות, והוגיו ומנהיגיו נתפסים כפי נפש תלושים; תלושים עד כדי כך שאין צורך להרעילם כמו את סוקרטס, משום שהם אינם מסכנים ממש את חינוכו של הנוער.

ובאופן ספציפי יותר: האקלים התרבותי של ימינו מנטרל את האתוס ואת הפאתוס של החינוך ההומניסטי באמצעות טיפוחה של תודעה אירונית חלולה – תודעה שאינה מאמינה בכלום, גם לא במה שהיא מאמינה, כי כידוע לכול "אין אמת" ו"הכול יחסי". יש לא מעט אירונים בכך שהאירונים שנולדה בריאלוגים האפלטוניים כאמצעי לקידום החינוך ההומניסטי – אמצעי לערער ולעורר את החשיבה – השתלטה על התודעה המערבית וחסנה אותה מפני חינוך הומניסטי.

...

במצב חירום זה יש התולים תקוות הומניסטיות בשתי התופעות הכבירות ביותר בימינו – הגלובליזציה והרס הסביבה. הגלובליזציה – תנועה מהירה וחוצת גבולות של הון, ידע ואנשים – תקרב אנשים לאיראן אנושית משותפת; הרס הסביבה ייצור אחווה פלנטרית נוכח סכנה כוללת שאינה מבחינה בין עמים, תדות ומעמדות. זוהי נחמה מפוקפקת. הגלובליזציה היא גלוקליזציה המעוררת שדים לוקליים-אתנוצנטריים בכל מקום, והרס הסביבה מקציץ מאבקים על משאבי הטבע המתכלים.

...

אבל כדי שלא "לדבר באוויר" ולזרוע ייאוש, בואו נעיין בדוגמה להשקפה חינוכית הומניסטית ליברלית בת ימינו: ספרו של הווארד גרדנר (אבי תאוריית האינטליגנציות המרוכות) The Disciplined Mind. בהקדמה הוא כותב: "אני מאמין ששלושה עניינים חשובים צריכים להפיח רוח חיים בחינוך. לעניינים אלה יש שמות וקורותיהם נטועים עמוק בעבר. תחום האמת והיפוכו – מה שאינו אמיתי ומה שאין להגדירו. תחום היופי והיעדרו, המתבטא בחוויות או בעצמים מכוערים או המונוניים. ותחום המוסריות – אותם דברים שאנו מחשיבים לטובים ואלה שאנו מחשיבים לרעים".

את החינוך לאמת מדגים גרדנר בעזרת "הוראה לשם הבנה" (בניגוד להוראה לשם זכירה ומחזור בבחינות) של תאוריית האבולוציה; את החינוך לטוב הוא מדגים בהוראה לשם הבנה של השואה – מתוך הבנת הרוע (הוא מקווה) תצמח הבנת הטוב; את החינוך ליופי הוא מדגים באמצעות הוראת המוזיקה של מוצרט.

"האם הקטגוריות 'אמיתי', 'יפה' ו'טוב', שואל גרדנר, 'אינן תלויות זמן ותרבות?' ועונה: 'המושגים 'אמת', 'יופי' ו'טוב' משקפים תרבות בעלת אוריינטציה פילוסופית. ואכן, העדויות הראשונות על דיונים מפורשים בסגולות הטובות האלה הם הריאלוגים שכתב אפלטון ביוון לפני כ-2,500 שנה [...]'. תרבויות אחרות מביעות אמנם השקפות ייחודיות, אך נראה שהן מגלמות תחושות ברורות של אמת, יופי ומוסריות".

ועוד הוא כותב: "אני שואף לראות בני אדם המבינים את העולם, השואבים עידוד מהבנה כזאת, והרוצים – בכל לבם ובכל עת – לשנות את העולם. אזרחים כאלה יכולים להיווצר רק אם תלמידים ילמדו להבין את העולם כפי שהציגו אותו אלה שלמדו אותו בקפידה וחיו בו במחשבה".

...

מהם הסיכויים של חינוך הומניסטי ליברלי כזה להצליח בימינו, חינוך שבו נושאים כגון האבולוציה, השואה והמוזיקה של מוצרט נלמדים לשם הבנה ועיצוב האופי?

כאשר מתבוננים בדוגמה הספציפית של גרדנר לחינוך ליברלי-הומניסטי מצב הרוח משתפר – זה אפשרי; לא רק אפשרי, אלא קיים בפועל. תכנית הלימודים בבתי הספר היא בעיקרה ליברלית-הומניסטית – היא מלמדת את מדעי האדם ואת מדעי הטבע; בתי הספר שלנו הם מוסדות הומניסטיים.

לא בדיוק. מדעי הטבע והאדם נלמדים בבית הספר למטרת תועלת – לבחינות, לצינונים, לתעודות. תלמידים לומדים את האמיתי, הטוב והיפה כדי "לעשות בגרות" טובה ולהגיע למנהל עסקים, למשפטים או להי-טק. בית הספר הוא מוסד ערמומי. הוא עובד אצל המשפחה השלישית, זאת שצבי לם כינה "סוציאליזציה", ומלבין את

ההון החינוכי המפוקפק שלו אצל משפחת האקולטורציה. המטרה של משפחת הסוציאליזציה היא לצייד צעירים בכלים – ידע, מיומנויות, הרגלים, תעודות – שיועילו להם במלחמת הקיום המצפה להם. מדוע בית הספר משמר תכנית לימודים (הומניסטית-אורטית) הסותרת את הגיונו (הפרקטי)? אולי – אם נהיה אופטימיים לרגע – משום שהיא משקפת ערכים שהחברה עדיין לא ויתרה עליהם. לחינוך ההומניסטי ליברלי יש במה להיאחז.

...

ואולי אפשר לשמוח שמחת עניים: חינוך הומניסטי, חינוך המטפח בתודעתם של צעירים חתירה לאמת, דאגה לטוב ומשיכה ליפה, היה מאז ומעולם נדיר וצמח רק בגינות מעטות. העילית העניקה לכאורה לילדיה חינוך הומניסטי, ואילו ההמונים קיבלו חינוך מעשי לצורך מילוי צייתני של תפקידים חברתיים ומקצועיים. אבל גם העילית העניקה לילדיה חינוך הומניסטי פיקטיבי – לצורך הצטיידות בסמלי סטטוס שיברילו אותם מההמון ויביאו אותם לאוניברסיטאות ולמשרות יוקרתיות.

בסרטו הידוע של פיטר וויר, Dead Poets Society (בעברית "ללכת שבי אחריו"), מנסה המורה ג'ון קיטינג להפוך את החינוך ההומניסטי-ריטואלי של תלמידי הפנימייה האקסלוסיבית לחינוך הומניסטי-אקזיסטנציאלי, להחיות את "המשוררים המתים", להפוך אותם לחלק מחייהם של התלמידים. זה נגמר בהתאבדות. לחברה, המגלמת באביו הרודני של הנער שהתאבד, אין סבלנות לחינוך הומניסטי, לחינוך שאינו מניב תועלת אמיתית בעולם הממשי. ההורים רוצים שהילד יהיה רופא, רואה חשבון או מהנרס תוכנה, ולא "פילוסוף" (אוהב חוכמה) שמתפרנס בקושי (גורג' סטיינר מספר בספרו הנ"ל שאביו נהג לנזוף בקונים שנכנסו לחנות הברדים שלו בהמבורג והפריעו לו לקרוא בספריו: "כבר אין מקום אחר לקנות בזה?").

...

חינוך הומניסטי זקוק לקהילות, למורים ולתלמידים מיוחדים. קהילות תומכות חינוך הומניסטי הן קהילות המתפעמות מידע, מתרבות, מ"ספרים גדולים", קהילות שבהן לתרבות יש קסם; מורים מטפחי חינוך הומניסטי הם מורים אינטלקטואלים המעורבים בחשיבה פילוסופית וביצירה אמנותית; תלמידים מאפשרי חינוך הומניסטי הם תלמידים בעלי אינטרסים אינטלקטואליים אותנטיים – תן להם סוגיה מעניינת, עתירת מחשבה, והם מסתערים עליה בלי חשבון של "מה יצא לי מזה". היכן ישנם עוד קהילות, מורים ותלמידים כאלה?

...

"יש מילים שמרגישות; יש מילים שמרגישות טוב" כתב זיגמונט באומן בספרו Community. "המילה 'קהילה', הוא כתב, 'מרגישה טוב. יהיה אשר יהיה, טוב

שיש קהילה – מקום חם, ביתי, מגונן, נוח". גם המילים "חינוך הומניסטי" מרגישות טוב. יהיה אשר יהיה, טוב שיש חינוך הומניסטי – חינוך שדואג לאמיתי, לטוב וליפה, חינוך שמרומם את רוח האדם.

החינוך ההומניסטי מתחיל מן האמונה בכוחם של המורה למדעי הרוח ("הומניסטיקה") ושל הקריאה בטקסטים קלאסיים. זוהי קריאה שיש בה קפדנות והתפעמות, קריאה שהקורא מביא אליה עניין קדם-טקסטואלי, יוצר דיאלוג עם הטקסט ומחולל – בלשונו של הנסיגאורג גאראמר – "מיוזג אופקים".

מבחינה היסטורית, התחנה הראשונה של ההומניזם היה הרנסנס האירופי, שקשר את החינוך ההומניסטי עם תכנית לימוד שבמרכזה יצירות מופת של התקופה הקלאסית. בעיני הרנסנס היצירות הללו מגלמות אמיתות אוניברסליות על טבע האדם וסגולותיו הטובות, ולכן הן מספקות מופת למעולה שברוח האדם ולכוח היצירה שלו. הרנסנס האמין אפוא בקלאסי על כפל משמעותי: שייך לתקופה של יוון ורומי ושייך למיטב היצירה של הרוח האנושית. לפיכך, יש לבסס את החינוך על קריאה וחקירה של מיטב היצירות הפילוסופיות, הספרותיות וההיסטוריות שבהן מתגלמת רוח האדם. יצירות אלה מטפחות את השכל, את המידות הטובות ואת "האמוציות הקוגניטיביות" – הרמיון, הסקרנות, הפליאה. תנועות כגון "הספרים הגדולים", "חזרה ליסודות" ו"מצוינות אקדמית" הן גלגולים מאוחרים של הרעיון ההומניסטי הזה.

...

ברם הנאורות, התחנה השנייה בהתפתחות החינוך ההומניסטי, שרטטה מחדש את האופק והמשמעות של הרעיון ההומניסטי. ביסודה של הגות זו ניצב המושג "כבוד האדם", שתמציתו שוויון ערך האדם. כבוד זה מתגלם בפעילות חופשית ואוטונומית של התבונה בזירה הציבורית. תפקידו של החינוך לטפח את יכולת התבונה בכלל ואת התבונה הציבורית בפרט, ולשם כך על החברה לספק השכלה כללית לכול. זהו רעיון "חינוך העם"

שהתגבש בעידן הנאורות במאה השמונה עשרה והתממש בזכות הלאומיות והרמוקרטיה בשתי המאות הבאות. בהשפעת מחנכים תועלתניים רדיקליים התרחק במאה התשע עשרה הרעיון של טיפוח התבונה מן הקלאסי והקנוני לטובת חינוך העונה על צורכי החברה בהווה, והרגיש חינוך מדעי, חינוך חברתי, חינוך אזרחי

ד"ר יהושע מטיאש הוא ראש המחלקה להכשרת מורים בבית הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית

וטיפוח סוגי אריינות המבוססים על יצירות מופת בלשון הלאומית. יתר על כן, החינוך ההומניסטי במשמעות שהייתה לו בתקופת הרנסנס הצטייר מעתה כחינוך אריסטוקרטי המתאים למיעוט מיוחס, ואילו החינוך ההומניסטי המודרני, שפנה בעיקר לבורגנות, התבסס על השתלבות מוצלחת של החניך בפעילות כלכלית ואזרחית של ארצו.

המתח בין שתי מגמות אלה ממשיך להתקיים גם היום. עד היום נשאלות השאלות אם על ההשכלה הכללית להתבסס על הקנוני ואם עליה לשאת אופי אקדמי ועיוני וכן אם חינוך הומניסטי כזה מתייחס ברצינות לשונות ברקע התרבותי והמעמדי של התלמידים ולצורכיהם. גם לגלגליה של הלאומיות במהלך המאה העשרים מחדדים את סימני השאלה בנוגע למשמעותו של החינוך ההומניסטי בימינו. הלאומיות נולדה כחלק מתנועת הנאורות בסערת המהפכות הגדולות של המאות

פרופ' אילן גור-זאב הוא מרצה לפילוסופיה של החינוך בפקולטה לחינוך של אוניברסיטת חיפה

של תאוריות חובקות כול או במטא-נרטיבים את הפשר של השינויים שעוברים עלינו ועל מטרות החינוך. עלינו לחרוג מעבר לקנוני, להרחיב את מושג הטקסטואליות ולכלול בו גם ייצוגים של תרבויות חזותיות ופופולריות. גם לטקסטים כאלה יש כוח מחנך גדול, ועלינו להשתמש בהם בצורה מושכלת. עלינו להרחיב את מקום הדיאלוג הפרדוגי בחינוך ואת היקפו ולכלול בו תרבויות אחרות שונות משלנו. השונות לא ניתנת עוד לדרוקציה לתבניות כלליות שמסבירות אותה ולכן עלינו לקבל אותה כעובדה קיומית שאינה ניתנת לביטול.

ואכן, הדיאלוג החושף את השונות יכול לספק חלופה לנקודת המבט היציבה שאפיינה את הנאורות ואת ההומניזם הקלאסי. הדיאלוג מצביע על אפשרות של זרימה חופשית בין "האני" לבין "האחר", ללא נקודת מבט יציבה או ללא כל תוצאה מובטחת מראש. כך יהפוך הדיאלוג לאמצעי להומניזציה של המורה והתלמיד. בה בעת עלינו לקרוא קריאות חתרניות, אירוניות, וקונטקסטואליות בטקסטים המופתיים שעליהם התבסס החינוך ההומניסטי עד כה. מובן שהמבחן של הכיוונים הכלליים האלה הוא ביכולתנו לתת להם צורה קונקרטית במעשה החינוכי עצמו.

אילן גור-זאב חינוך שכנגד חינוך הומניסטי

גרסאותיו המגוונות של החינוך המודרני געשו ייעוד הומניסטי בחרדת קודש יוקרת. נכחה בהן בעוז השתלהבות הקדושה החילונית. היא חוללה את הרחף המודרניסטי החינוכי שביטוייו ההיסטוריים הופיעו במגוון שבין החינוך ההומניסטי המרקסיסטי לבין החינוך הרפובליקני, הפמיניסטי או הליברלי. העוצמה החינוכית המודרניסטית הייתה נטועה בקרקע המציאות הקונקרטית, אך היא לא כרעה ברך לפני כוחות השוק, האופנה האחרונה או תחשיב פונקציונלי, והתמסרה לחלוטין לעבודת קודש חילונית. הפרידה הנוכחית מהעידן המודרני היא ביטוי היסטורי עכשווי של גלות הקדושה. הקדושה, שנכחה בכלליות החיים באופן מלא בעידן

הדתות הגדולות, הפכה פניה במודרנה לכדי קדושה חילונית. הקדושה החילונית המודרנית הבטיחה, ובמידה רבה אף חוללה, קרמה, טרנסנדנציה ושגב אנושי על ידי הריגת האלוהים רגע רגע מחדש. החינוך ההומניסטי הבטיח התעלות כזאת בכל מגוון גרסאותיו. ברם התעלות כזאת אינה אפשרית עוד בעידננו – עידן גלות הקדושה. החינוך בימינו מוצא עצמו ריק מחיוניותו המקורית, מרוקן מרחף חיים בורא מציאות. בעידן פוסט-מטפיזי, בעידן מהירויות העל, בעידן של הסתלקות הקדושה, תנאי האפשרות של חינוך הומניסטי נאמן לייעודו מתפרקים בהדרגה.

אפשר לחדש את נוכחות הקדושה במסגרתו של חינוך אחר – החינוך שכנגד, חינוך לגלותיות. החינוך לגלותיות מבטא נאמנות לאהבת החיים. כמעשה אהבה, החינוך לגלותיות מתחולל לא רק בתוככי העוצמות היריבות וזירותיהן המגוונות, אלא בעיקר ביניהן. תמיד הוא נמצא בין לבין: בין תשוקת השליטה בדרך להומוגניות הטוטלית שתתכונן בעזרת הקדמה האנושית לבין התשוקה האנושית להיספגות מאיינת. שתי התשוקות המנוגדות מאורגנות באופן היסטורי ויש להן זירות ייחודיות, מוסדות, ספרי קודש וצבאות מאמינים נלהבים המחויבים להשמיד או לגאול זה את זה במסירות אין קץ. הכוחות היריבים הללו המעצבים את העולם הם הד לאירוע חריפעי שהם משמשים לו תיבת תהודה נאיבית. אין הם אלא הד להבקעת האין בידי החיים, רצון לעוצמה המבקשת להתאין, השועט בדרכים כה שונות אך שאננות, "הביתה", אל מסכות האין שנתרסק. שגשוגו אוהב החיים של החינוך לגלותיות מבטא

עיקרו של החינוך ההומניסטי הוא האדם העומד בזכות עצמו, ובתור שכזה אין עליו סמכות ואין עליו מורא זולת עצמו

ובהיסטוריה, ואף בספרות, באמנות ובמוזיקה תחומים שעיקרם נתון למדידה אוניברסלית כביכול, או להכפפה לאיזה דטרמיניזם מדעי, ובכלל זה דטרמיניזם פסיכולוגי, חברתי או כלכלי.

לא כל אחד חייב, ומן הסתם אין מי שיכול, להיות איש רגנס. אבל החינוך צריך למצער לפתוח לפני התלמיד את האפשרויות ולתת לו מושג מינימלי של רוחב התרבות האנושית, ולא לעשותו נכה במחצית נפשו, בלתי מסוגל להעריך מחשבה פורמלית וניסויית, אטום ליופי ולדמיון יוצר, חסר עומק היסטורי, עילג בלשונו וחף מלשונות זרים. המחנך יכול ללמד אך מעט; אבל הוא יכול לחשוף את הקסם שביצירה האנושית, ודי לו אם יצליח בזה.

עיקרו של החינוך ההומניסטי הוא האדם העומד בזכות עצמו, ובתור שכזה אין עליו סמכות ואין עליו מורא זולת עצמו. אם יקבל, יקבל כי בדק עד קצה גבול יכולתו וקצת מעבר לו, לא מתוך גחמה, אלא מתוך שכנוע מנומק. ומרגע שקיבל, כפי שאומר מונטיין, אלה כבר לא דברי אפלטון או סנקה, או חכם אחר מן החכמים, אלא דברים

הפרטי שלי, בסמכות הגבוהה ממני או בהתגלות אלוהית שזכיתי לה. אין לי לפניי אלא דעות אחרות, ורק כנגדן יכול אני להעריך את דעותיי. דעות אלה נשמרו בטקסטים שנמסרו לנו ומתהוות בטקסטים הנוצרים היום. חשיבותו של הטקסט – ושל הטקסט הכתוב דווקא, וכתוב מתוך עומק מחשבת, קפדנות ויושרה אינטלקטואלית או אמנותית – שהוא עומד מולי ואיני יכול לבטלו כרצוני. עליי להתמודד עמו לטוב ולרע. לכן החינוך ההומניסטי הוא קודם כול חינוך באמצעות טקסטים כאלה האוצרים בתוכם את היצירה האנושית.

היוצא מזה, שחינוך ההומניסטי איננו רק הוראת התחומים הקרויים "הומניסטיים". זה לא כל מה שצריך להיות אדם. היצירה האנושית כוללת לא רק ספרות ואמנות, אלא גם מתמטיקה ומדע לצד היסטוריה ופילוסופיה. לכל אחד מאלה אפשר לגשת בגישה הומניסטית או בגישה לא הומניסטית. אפשר לחשוב את מדע הטבע כיצירת האדם בנסותו להטיל סדר על מה שנתון לפניו בעולם, כפי שאפשר לראות בפסיכולוגיה

תגובה לדוברים

שמאל שקולניקוב
**אתה יכול,
כי אתה
חייב**

חינוך הוא הומניזם. כל השאר – פסיכולוגיה, סוציולוגיה, מנהל, מחקר חינוך, וכל כיוצאים באלה – אינם חינוך, אלא רק מדעי עזר. וכשמדעי העזר נעשים העיקר, סימן הוא לקץ החינוך. אילוף, חברות, אימון, הכשרה מקצועית – כן; אבל הם לא חינוך. ועל כן צר לי צער גדול על כי בתי הספר לחינוך, לא רק בארץ, מלמדים פחות ופחות חינוך ועושים את הטפל לעיקר.

החינוך, לא רק אצלנו, שכח את מטרותיו: ליצור בני אדם. אבל, יקשה המקשה, האין זאת גישה מהותנית, גישה שעברה מן העולם? האומנם יכולים אנו כה בקלות להעניק לאדם מהות ולחנך על פי אותה מהות שאנחנו עצמנו המצאנו לו? אולי. מכל מקום, לא נוכל להתכחש לשאלה ששאלנו, או, ביתר דיוק, לא נוכל להתכחש לכך ששאלנו שאלה. האדם הוא החיה היחידה היכולה לשאול שאלות. ומכאן אפשר לגזור כמה אפיונים המיוחדים לבני אדם: (1) בני אדם מודעים את עצמם. האדם הוא החיה היחידה היכולה להגיד "אני". (2) רק בני אדם מטילים ספק ומבקרים ורק הם יכולים לבקר את עצמם. ומצד אחר (3) בני אדם יוצרים, כלומר יכולים לברוא דברים שלא היו קודם כמותם.

הטלת ספק אין פירושה חוסר דעה. רק מי שיש לו דעה יכול להטיל בה ספק. יעמוד אדם על דעתו, כל זמן שכך נראה לו, אבל יהיה מוכן בכל רגע להודות בטעותו. כדברי מונטיין, רק הכסילים בטוחים תמיד בדעותיהם. עם זאת הודאה בטעות איננה "גלותיות", אם אני מבין נכונה את המושג הזה. אדרבה, היא הודאה בעולם שמרגע שבניתי אותו כבר אין הוא תלוי בי ואינני חופשי לבטלו. מתוך גלותיות אי אפשר להטיל ספק. הטלת ספק מניחה בהכרח אמת מידה אשר לפיה אני מודד את דעותיי ומצא אותן חסרות. הנודד בין דעות אין לו דעה משלו ואין לו מניין לבקר דעות משלו או משל אחרים ביקורת שאיננה שרירותית.

אולם אין הדברים פשוטים עד כדי כך. האמת לעולם אינה נתונה לי, ואהיה משוכנע ככל שאהיה באינטואיציה

את "האחר להלוטין". החינוך לגלותיות מוצא אוויר לנשימתו רק בין לבין, בסדרה של פילוחים המארגנים את ההיסטוריה של האנושות ואת מלאותו של כל רגע בחיינו: בין זירות המהירויות הנמוכות, המהירויות המואצות ומהירויות העל. בה בעת הוא גם מתחולל בין זירות חלל-זמן שונות ביותר: פרה-מודרניות, מודרניות ופוסטמודרניות; שיש בהן נוכחויות תרבותיות, חברתיות, כלכליות וטכנולוגיות המבטאות את עידן שלטון האמונה באלוהים, עידן הורג האלוהים ועידן גלות הורג האלוהים. "עידנו", עידן גלות הורג האלוהים רגע רגע מחדש, מתאמץ לשחזר ולכונן מחדש באמצעים חרישים את הקדושה הראשונית, שאפיינה את השלב האנימיסטי, לפני המצאת האלוהים והדתות הממוסדות. זוהי קרקע הולדתו של החינוך שכנגד, המתחולל ומתפתח בין לבין, מטיל על עצמו לאתגר את החינוך המנרמל ולהכשיר לקראת גלותיות אוהבת חיים מתוך הסדקים, חציית הגבולות והנודדים בין מהירויות שונות, מרחבים שונים וזירות שונות. עליו להכשיר אותנו, את הגלותיים, לאומץ; אומץ לחיי נרדמים; אומץ לקבל את פני התקווה; אומץ לחיות כמאלתר תמיד. עליו ללמד את ילדיו את אמנות האהבה הנפרטת לרעות מחדשת עם הטבע, להפחת אש בעזרת שני מקלות ולציד ביער, לביקורתיות פורייה בסייברספייס ולאחריות כלפי המרחב הפוליטי במסגרת מטעה של האורחה החוצה לא רק זירות מהירויות נמוכות, מואצות ומהירות-על, אלא אף את הזימונים ל"שיבה הביתה" אל האין מזה ואת הזימונים לשליטה מוחלטת ולהאלהה עצמית כובשת כול מזה. עד כמה שהוא ארוטי, החינוך לגלותיות הוא חינוך שכנגד. הוא פונה להתעלות החיים ולא למסומם בדרך תנטוס "הביתה", לקראת האין בבחינת "התיקון" הגדול לחיים.

החינוך לגלותיות מתחולל באינסופיות שמשתרעת בין יכין לבועז של הקיום: בין תשוקת השליטה בדרך להומוגניות הטוטלית מזה, לבין התשוקה להספגות ב"כל הזמן אותו הרבר" מזה. עד כמה שהוא ארוטי, החינוך לגלותיות הוא מיסודו של חינוך שכנגד – חינוך שהארוס ולא ההומניזם הוא מכורתו. הוא פונה להתעלות החיים כיעוד עליון; לא לתיעולם בדרך תנטוס "הביתה", אל האין מזה, ולא אלי האוטופיה החיובית, האמת, האלוהים, ההתכנסות בעצמותיי כ"לא אני בולע כול" או מכונת העונג הפוסטמודרניסטית מזה.

בימינו חשוב שחינוך שכנגד יפגיש מחדש את זיקות הגוף לנפש ולרוח ויפעל להתגברות על הניכור שנוצר בין האסטטי, המוסרי, האינטלקטואלי, הפוליטי והגופני. מקום חשוב שמור כאן למסעות בטבע, לשמחה שברעות מחודשת עם אמה אדמה, לאימון באומץ, באלתור, בעבודת כפיים וביצירתיות. גלותיותו של מאלתר התמיד נוצרת את הגרעין שבפרויקט ההומניסטי בעידן פוסט-הומניסטי ומצמיחה ממנו ביטויים חדשים של אהבת החיים המתקיימים תמיד בין לבין. לעולם נודדים ורק הארוס הוא להם לבית, לאהבת החיים המחוללת את האורחה.

שלו עצמו. אין פה לא אקולטורציה ולא אינדיורדואציה, לא כל שכן סוציאליזציה. אינדיורדואציה היא תוצר של תרבות מסוימת – תרבות המעלה על נס את טיפוח האדם – ואין לה קיום נפרד ממנה. וטיפוח כזה נדרש לתפקוד נכון בחברה מסוג מסוים. בחינוך ההומניסטי אין אלה הגיונות סותרים.

אמת, תרבות היא תופעה היסטורית ותרבות המבוססת על האדם היא תוצאה של התפתחות היסטורית מסוימת מאוד, שאיננה הכרחית. במילים אחרות, קנון הטקסטים שבכל תרבות איננו יכול להיות קבוע. טקסטים שהיו מרכזיים בעבר איבדו ממרכזיותם ואף נעלמו כליל, וטקסטים שוליים היו לאבני פינה. התלמוד איבד מחשיבותו בתקופת ההשכלה, והציונות החייתה טקסטים, לדוגמה את ספר המקבים, שכמעט לא נקרא בתקופות קודמות. אין אידאות מתות, כפי שחשב וויטהד; יש רק אידאות הנמצאות כרגע בתרדמת, ואיש אינו יודע מתי יוקמו שוב לחיים מלאים.

ברור שלתרבויות שונות קנון שונה. השפעות הרדיות בין תרבויות היא תופעה נפוצה, ובימינו לא כל שכן. אבל דיאלוג עם תרבויות אחרות יכול להתבצע רק מתוך עמידה בתרבות אחת ומתוכה להתמודד עם תרבות אחרת בלי התנשאות אבל גם בלי טשטוש ההבדלים ובלי התבטלות. כאן נדרשת זהירות, שהרי לא כל תרבות יש בה רעיון הביקורת והדיאלוג, ויש כאן סכנה של פסיחה מעל אסימטריות מהותיות.

כל טקסט נקרא מתוך אינטרס אישי אם קריאתו היא קריאה של ממש. אבל אין זה הקורא שבטקסט אלא הקורא את הטקסט. מי שמוצא את עצמו בטקסט, איננו קורא אותו אלא קורא את עצמו. טקסט הוא טקסט רק כשהוא שונה מן הקורא אותו ונפרד ממנו. אין זאת אומרת שאנו יכולים לרדת לסופו וגם לא שנבצרה מאתנו גישה אליו, לפחות באורח עקרוני. אלא שתהליך קריאת טקסט – כל טקסט: מילולי, מוזיקלי, ציורי או פיסולי – הוא, במושגו של גאדמר, תהליך הדרגתי ואסימפטטי של מיוזג אופקים: אנו משתנים בעקבות קריאתנו ובאותו זמן גם הטקסט, כפי שאנו תופסים אותו, משתנה; ושנינו מתקרבים בהדרגה לנקודת מגו באיך־סוף. אבל גם אז הטקסט הוא הגבול האחרון שאין לעבורו, וכך הוא ממלא את ייעודו כטקסט. בקריאה מעין זו אנו חותרים לא נגד הטקסט אלא נגד קריאתו אותו.

מכאן שכל קריאה אמיתית היא קריאה דיאלוגית. אבל דיאלוג מניח מישוהו בכל אחד משני צדדיו. הקורא צריך שיהיה מישוהו, לא משהו, כלומר צריך שיקרא את הטקסט בעצמו – ודאי בעזרת אחר בזמן הקריאה או הרבה או מעט זמן לפנייה – אבל בשום פנים לא באמצעות אחר. אין קריאה אלא קריאה עצמית. וגם הטקסט צריך שיקרא מתוך הנחה שאין הוא סתם משהו, אלא מאחוריו עומד מישוהו שהשקיע בו כוונה כלשהי. כוונה זו איננה גלויה לנו, אבל אין אנו פטורים מלהציבה באותה נקודת מגו של מיוזג האופקים. אחרת, מה טעם אפילו בשלט "זהירות, כלב"?

כל קריאה דיאלוגית, אם איננה סתם היטמעות בתוך הטקסט או הטמעתו בתוך עצמו, היא קריאה ביקורתית. קריאה ביקורתית דורשת מבט חיצוני – איוושהי טרנסננדציה בקשר לטקסט ולכל הטקסטים. הביקורת היא חריגה מן המובן מאליו. ההעמדה של מישוהו מול מישוהו לעולם מניחה טרנסננדציה, לעולם מניחה חריגה אל מעבר לנתון,

שאלמלא כן לא הייתה כל ביקורת. לקריאה כזאת אין צורך בשום טרנסננדציה וזלת האדם עצמו, האדם הקורא את הטקסט מתוך עמדה חיצונית לו, ומסוגל לבקר אותו מבלי לבטלו. הביקורת היא האדם. קריאת הטקסט כמייצג מישוהו ולא כסימנים חסרי פשר או בעלי פשר כראות עינינו בלבד, קריאה המעמידה מישוהו מול מישוהו אחר, בעמדה דיאלוגית, עונה לדרישת הנאורות לשוויון ערכם של בני אדם, מתוך הרדיות.

ללא הרדיות – לפחות באורח עקרוני – אין שוויון ערך. אבל, עם כל חשיבותה לדיאלוג, אין בה די. אמנם, ללא הרדיות נותרת רק התגושות של כוח מול כוח. ואף כבוד הרדי יכול בקלות להוביל לעצירת כל דיאלוג במצב של הסכמה שלא להסכים או של קבלה בלתי רפלקטיבית של האחר. המשכו של הדיאלוג דורש ביקורת הרדית, וביקורת זו יכולה להיות רציונלית בלבד, אחרת נחזור לשימוש בכוח. גם הביקורת על התבונה עצמה רציונלית, אם היא ביקורת מנומקת.

בהרבה מן החינוך של ימינו, האדם כיצור דיאלוגי וביקורתית, בעיקר כלפי עצמו, הולך ונשכח בריצה אחר התועלת והסיפוק המידי. אמת, העולם הולך ונעשה עולם של מהירויות גדולות יותר ויותר. אבל קריאה מעמיקה של טקסטים, ביקורת מושכלת והבנה דורשות מהירויות נמוכות ונשימה ארוכה. המהירויות הגבוהות מקצרות את העתיד ומבטלות את העבר. במהירויות גבוהות אפשר לדלות מידע, ודאי בעידן האינטרנט, אבל אי־אפשר להבין לא את ההווה ובטח לא את העבר; ומי שאין לו עבר אין לו עתיד; מי שאין לו תפיסה היסטורית נדון לחיות את ההווה בלי להבין ובלי יכולת ליצור לעצמו פרספקטיבה לעתיד. ורק לאדם יש עבר – או צריך שיהיה לו, אם יחונך להיות אדם.

אין קפנרריות בחינוך.

עם כל זאת, החינוך ההומניסטי איננו געגוע לעבר. הגעגוע איננו ביקורת, ובלי ביקורת אין חינוך הומניסטי. ביקורת העבר איננה דחיתו ואיננה שינוי לצרכינו והערפותינו. ביקורת העבר היא לימודו, התמודדות עמו, שיפוטו ושימוש בו לשינוי ההווה. תפקיד ההומניזם איננו להקים שמורות טבע. שמורת טבע משמרת פיסת עבר במנותק מעולם ההווה. לא זה תפקידו של החינוך ההומניסטי. החינוך איננו מופקר על חלומותינו. נהפוך הוא: החינוך יוצר את חלומותינו. הוא איננו מזכיר לנו מה היה, אלא אומר לנו מה אנו רוצים שיהיה. זמנים קשים הם לחינוך מעין זה. אולם החינוך איננו אמור להכפיף עצמו לתנאים הנתונים. בשביל זה אין צורך בחינוך, רק בקצת הרגל ואימון. מעשה החינוך נועד לשנות את התנאים. חינוך הוא תמיד חריגה מתנאי האפשרות. זה פירוש היות האדם יוצר – יוצר מדע, אמנות, חברה, תרבות. כל יצור חי אחר חי בתוך תנאי האפשרות; רק האדם חורג מהם. אבל האם חריגה זו אפשרית בכלל? האין התנאים העכשוויים, ובעיקר הבנתנו אותם כמקובל בימינו, מונעים כל הימלטות מהם? את התשובה, כך אני סבור, נתן עמנואל קאנט לפני יותר ממאתיים שנה: "אתה יכול, כי אתה חייב". אנו מצוויים לשנות את ההווה ולא להיכנע לתנאיו. האדם יש לו עתיד שהוא שלו, וכזה הוא בעצמו הטרנסננדציה שהוא זקוק לה, ביכולת לחרוג מעצמו אם במעט ואם בהרבה; אך לעולם אין הוא פטור מן המאמץ הזה. וחובתו של החינוך ליצור בני אדם המסוגלים לשנות עצמם שינוי מושכל לאור מטרה שאיננה פועל יוצא מן ההווה שהוא נתון בו. כי זה כל האדם. ■